

PÁDÁR KATALIN**Anonymus viszonya a népihez**

Elit kultúra – népi kultúra, irodalom – népköltészet: ezek a fogalmak közismerten egymás ellentéteiként értelmezendők. Egy nemzetet mindig az elit képvisel hivatalosan, mert az tesz eleget az éppen aktuális külső elvárásoknak; a népi szinte időtlenül halad belső igényei mentén, és csak messziről követi a változásokat. Az elit kultúra képviselői ezért elhatárolódnak a népitől, sőt egyfajta elutasítással viseltetnek a népi iránt. A kettő azonban mégiscsak egy világban lélegzik, s óhatatlanul hatnak egymásra, mely természetesen az elit oldalról nem bevallott, de létező jelenség. Anonymus művein keresztül vizsgálom, hogyan nyilvánul meg a népi elutasítása, illetve a be nem vallott, de létező, népivel kötött esetleges kompromisszum. Egy történetíró, műveltségénél fogva az elithez tartozik, mivel azonban az, amit Anonymus népiként elutasít, nemcsak a népköltészetre, hanem az ősköltészetre is vonatkozik, dolgozatom elején külön kitérek a pogány népi/nemzeti kultúrára, majd röviden összefoglalom, mi történt vele az államalapítás után.

Az ősköltészet és a népköltészet népe

Az ősköltészet – Király György fogalmai szerint¹ – a honfoglalás kori pogány magyarok költészete. Az ősköltészet korát a Kr. u. VII. és XI. század közé teszi, melyet társadalmi és kulturális szempontból is egységesnek tekint. A kulturális egységet, melyet a keresztény Európa államaiban hiába keresnénk, a vallás teremtette meg, a pogány szellemiség. Míg az archaikus társadalmakban egy fejedelem, egy pap (vagy valamilyen vallási vezető) meg egy egyszerű katona egyformán gondolta el a világot és az azt benépesítő lényeket, addig a középkorban kétféle vallásosság létezett: a keresztény, és ennek vulgáris változata, a népi vallásosság², s ez abból eredt, hogy „az egyszerű nép nehezen és rosszul sajátította el az egyházi tanítást, leegyszerűsítette azt, és mindenféle előítéletekbe és hiedelmekbe öltöztette”³. Az archaikus társadalomban mindenki egy olyan alpműveltséggel rendelkezett, melyhez nem kellett iskola, elsajátításához egyszerűen csak a közösséghez kellett tartozni. Ezt a pogánykori alpműveltséget nehéz volna reprodukálni, annál is inkább, mert az államalapítás előtti időkben még nem alakult ki az írásbeliség, mely megmenthette volna a végső elsoványodástól. Arra azonban lehet következtetni, hogy mi jellemezte általában, milyen törvényszerűségek alakíthatták, ezért úgy vélem, leginkább a népköltészettel érdemes egybevetni már csak azért is, mert a népköltészet népe vált az ősköltészeti anyag örökösévé.

A népművészet általános jegyei a magas irodalommal szembeállítva könnyen megragadhatók a következő szempontok szerint:

- Ki a szerző?
- Mi a tárgya?
- Milyen a kifejezőmódja?
- Mi tartja fenn, mi örzi?
- Milyen a hagyományhoz való viszonya?⁴

Eszerint a népköltészetről általában elmondható, hogy szerzőtlen, olyan általános érzéseket és gondolatokat szólaltat meg, melyekkel bárki könnyen tud azonosulni. Tematikájához igazodik kifejezőmódjának egyszerűsége, tehát a közösség minden tagja számára érthető. A szájhagyomány tartja fenn. Nem létezik egyetlen eredeti mű, csak variációk, éppen ezért az epigonizmus vádja fel sem merülhet. Erősen kötődik a hagyományhoz, új elemeket is csak ehhez igazodva fogad be, újítási törekvések, forradalmi gondolatok nem jellemzik, fejlődése lassú.

Mint említettem, ezek voltaképp a nép művészetének vonásai, s az, amit ma népnek nevezünk, nem azonos a pogány osztálynélküli társadalommal: A nép a társadalom alsó rétege, mely anyagi és szellemi javakból egyaránt keveset kap. Művészete is alacsony, az irodalom alatti rétegbe sorolandó. Ellenben az ösköltészettel, mely, ha úgy tetszik, népi, ha úgy tetszik, nemzeti. Mert az államalapítás előtt „a nép és nemzet elnevezés egy jelentéssel bírt (...), a nép, mely énekelt, a nép, mely ezt hallgatta, egy – azonos volt a cselekvő, a hódító, a harcoló nemzettel”⁵. A kettő státusa tehát nem azonos: az ösköltészetet nem lehetett magasabb belső műveltséghez mérni, ezért egyszerre volt népi és nemzeti (vagy hivatalos). A fenti szempontokat figyelembe véve viszont számos egyezés található köztük: a pogányok énekeinek sem voltak szerzőik, csak előadók, de azok sem alkottak hivatásos réteget⁶. A pogány költészet epikus jellegű lehetett, a témát pedig a harcias életmód szolgáltatta⁷, mely akkoriban mindenki számára a jól ismert hétköznapokat jelentette. Írásbeliség nem volt még, így ezt is a szójhagyomány tartotta fenn. Az idegenből érkező hatásokat pedig a népköltészethez hasonlóan úgy asszimilálta, hogy az belesimuljon a hagyomány szabta keretek közé.

Az államalapítás után ez a kulturális egység, a társadalmi szerkezet változásával, felbomlik. A pogány kultúra mint a műveltség egyetlen forrása megszűnik, s helyébe – ahogy a középkori keresztény Európában az illeté – a latin nyelvű irodalom lép. Latin és keresztény – ez a nemzeti nyelv háttérbe szorulását és a szemlélet gyökeres változását hozta. Hogy ez mennyire nem volt könnyű, mutatják a Szent István halála utáni pogánylázadások is, melyek a régi valláshoz való visszatérést követelték. Pedig a magyarok már a honfoglalás előtt kapcsolatba kerültek a kereszténységgel, és minden bizonnyal ők maguk is megtalálták a kettő közt az átjárhatóságot (pl. mindkét vallás három részre osztja a világot, elkülöníti az embert segítő és az embereknek rontást hozó természetfeletti hatalmakat). Az lehetett a konfliktus igazi gyökere, hogy a keresztény vallás intézményes keretei szokatlanok, idegenek voltak, bár talán még abba is könnyebben bele tudtak volna simulni, ha lett volna arra idő, hogy megszülessen erre a belső igény, de az nem volt, így a keresztény szellemiséghez való csatlakozás leginkább külső elvárásként jelentkezett a magyarok életében. Az éppen hont foglalt magyarok életében, akik egy olyan közösségi kultúrába tartoztak, mely lassan változott, és a külső hatásokra is lassan reagált s igen szelektív módon. Mértékadóvá azonban a külső elvárások váltak, s ennek következtében „az osztály nélküli társadalom össznépi kultúrája az osztálytársadalom hivatalos klerikális kultúrával szemben álló népi kultúrájává válik, üldözött helyzetbe kerül, és a szellemi élet periferiájára szorul; a mítoszt és eposzt átjáró pogányság 'hiedelemmé' korcsosul”⁸. Megtörténik ezáltal „az első irodalmi szempontú rétegződés, egy irodalmi, meg egy irodalom alatti rétegre hasadás”⁹ – vagyis a keresztény Európának való megfelelés igénye létrehozta az új, a latin nyelvű magyar irodalmat, s ez képviselt bennünket hivatalosan, a belső igények mentén haladókból pedig az alacsony irodalmat művelő nép vált. Az a nép, melyet korábban úgy definiáltam, mint a társadalom alsó rétegét, mely anyagi és szellemi javakból egyaránt keveset kap. Ez persze nem fedi a teljes valóságot, ez egy hanyag definíció. Hogy a nép fogalma erősebb körvonalakat kapjon, vegyük számba, mi alapján lehet megkülönböztetni a társadalom elit rétegét a népitől!

1. származás,
2. műveltségi szint,
3. magatartás, viselkedéskultúra.

A középkorban lehetett valaki nemes és nemtelen, származását tekintve. A nemesi címek kiváltságokkal jártak és jó esetben pénzzel, melyek öröklődtek, ha tehát valaki nemesnek született, élete végéig az is maradt. Aki viszont szerényebb vagy szegény sorból származott, annak nem voltak kiváltságai. Mégsem volt el-

zárva a felemelkedés útja: a katonai pálya és a papi hivatás lehetőséget adott a kitörésre. Katonai szolgálatért cserébe földet és rangot kaphatott az, aki jól forgatta a kardot, egy jó eszű jobbágyfiú pedig könnyen eljuthatott a magisteri fokozatig. – A származás fontos tényező, hisz nemesi címmel, ha tudást nem is, de egyfajta viselkedéskultúrát mindenképpen elsajátít az ember, ám nem teszi eleve elrendeltté, hogy a későbbiek során ezt más ne sajátíthassa el.

A műveltségi szint alapján elkülöníthető rétegek jobban árnyalják a korabeli társadalmat. E szempont szerint a társadalmi elitbe az egyetemet végzettek, az egyházi és a világi intézmények vezető írástudói, az uralkodói és főúri udvarok, a képzett értelmiség, tudósok, művészek, költők, írók tartoznak¹⁰. Az értelmiség azonban nem egységes. R. Várkonyi Ágnes¹¹ hármastagolását követve azt mondhatjuk, hogy a voltaképpeni elit réteg igen vékony, aminek az orvos, a tudós, a lelkész, a tanár, az ügyvéd és jogász műveltsége felel meg. A tanító, a hadmérnök és a provizor újabb kategória, mert tudásuk „az elit és a népi kultúra keveréke és állandó kapcsolatban van a kultúra népes populáris kiszolgálóival”¹². A tagolt értelmiség legalsó fokán pedig „félbemaradt diák, vándornyomdász, vásári komédiás, énekmondó, parasztfestő, borbély, laikus gyógyító, kuruzsló és sok más, marginalitásba vesző csoport”¹³ áll. „Ők a nagy mesélők, mulattatók, parasztiparosok között a művészek, a közösségből képességeikkel kiemelkedők. Életterük színtere a vásár, a kocsmá, a katonai tábor, a vendégfogadó, farsangok, búcsújárások, országgyűlések ideje, városok piactere, a malmok környéke”¹⁴. Horváth János ezt az elit és népi (irodalom és népköltészet) között közvetítő réteget „át-szűrő réteg”¹⁵-nek nevezi, s a következőképp határozza meg: „az olvasó közönségnek s az irodalom alatti 'népnek' egymással életkörülményeiknél fogva állandó érintkezésben levő elemei”¹⁶. Életkörülmény – ez nagyon fontos tényező. Hogy ki milyen szerepet tölt be a társadalomban, s eközben milyen emberekkel kell érintkeznie, az nagyban befolyásolhatja a világszemléletet, az iskolákban megszerzett tudást pedig tompíthatja, átformálhatja például egy pap esetében. A papok jó része alacsony sorból származott, és sok esetben „szellemi poggyásza és lelki alkata nem túlzottan különbözött híveiktől”¹⁷. Megfordítva is lehetséges persze: egy udvari szolga – született nemesség és iskolák nélkül – sok mindent eltanulhatott uraitól, de leginkább az udvarias viselkedés szabályait. Meglehet, hogy az életkörülmények tompító vagy tanító hatása korlátozott, s ilyenkor a pap – amikor elvárják tőle – , érzékelhetően kiemelkedik hívei, s az egyszerű nép köréből, s az udvari szolga – ha nem muszáj – nem érzi kötelességének az illem minden szabályát betartani. Az is előfordulhat azonban, hogy az elvárások egyfajta szintjéhez teljes mértékben idomul a lélek, vagyis a pap belső igénye olyannyira átalakul, hogy a népet egyre elnézőbb kritikával szemléli, az udvari szolga viszont mondjuk már nem találná helyét szülőfalujában. Ez elvezetett egyrészt a harmadik szempontoz, a viselkedéskultúrához, másrészt az attitűdvizsgálathoz.

Viselkedni tudni annyi, mint a testi folyamatokon úrrá lenni, más néven affektuskontroll¹⁸. Az affektuskontroll az elit kultúra egyik összetevője, mely „azért az érinthetetlenül zárt emberkép kialakításáért felelős, amely a testiséggel kapcsolatban vagy csak a tudományos-orvosi, vagy csak durva-trágár stílusszinthez tartozó nyelvi reprezentációt tesz lehetővé”¹⁹. Az illemszabályok mindazok számára kötelező normává váltak, akik magukat a kulturáltak közt tartották számon. Aki verbális vagy nem verbális szinten vétett a normák ellen, kizárta magát az elitből.

Ha csak röviden tekintjük át a három szempont szerint az elit és a népi különbségeit, a következő szélsőértékeket kapjuk: nemes-nemtelen, művelt-műveletlen, udvarias-udvariatlan. Feltűnő a népire vonatkozó jelzőkben a fosztóképző. Hogy mi a nép, mi jellemzi, azt sosem az odatartozók határozták meg, hanem a felettük állók, ezért van az, mintha az elit volna mindig az állítás, a népi pedig annak makacs tagadása, az elit a van, a népi a kínos hiányt jelző nincs.

Tagadás, hiány – egyoldalú, hibás szemlélet, mely arra engedne következtetni, hogy a nép nemtelen, műveletlen és udvariatlan emberek tág csoportja. Holott létezik műveletlen nemes és művelt nemtelen, sőt udvarias, művelt nemtelen is! Mi hát az a jellegzetesség, mely valóban külön választja az elit és a népi szférát?

Vissza kell kanyarodnunk az irodalom és a népköltészet összehasonlításának egyik szempontjához: a hagyományhoz való viszonyhoz. A nép kritika nélkül veszi át az elődök tudását. A népköltészet új, felülről érkező elemei pedig úgy asszimilálódnak, hogy nem borítják fel, nem kérdőjelezik meg az addigiakat. A népköltészetet évszázadok óta ugyanaz a kánon igazgatja, mely a hagyomány, az ősök tiszteletén alapul. Fejlődése a nyelvéhez hasonló: „mennyei elemek lassú felhalmozódásából, más elemeknek viszont lassú elhalásából áll”²⁰. Ezzel szemben az irodalmi kánon folyton változik, a múlt értékei mindig újraértékelődnek és új pozíciókat foglalnak el. Ha az irodalmat belülről kritika éri, az többnyire termékeny változást idéz elő: új írói csoportok alakulnak új törekvésekkel, s azok vagy elszigetelt jelenségei, vagy új kánon teremtői lesznek. A régítől való elszakadás kezdeményezői előbb-utóbb ünnepezték újítók, reformerek lesznek. A népköltészetben ez a hagyománytisztelet miatt nem valósulhat meg, s az új elvárások szorgalmazói, akik közben a néphez tartozónak vallják magukat, süket fülekre találának, és a közösség kivetné őket magából. Az irodalom nemcsak a körén kívül eső jelenségeket illeti kritikával, hanem önmagát is, szemben a néppel. Hiányos nép-definíciónkat ezzel kiegészítve azt mondhatjuk, hogy a nép körébe tartozik mindenki, aki annak hagyományát kritika nélkül elfogadja és átörökíti. A népi kultúra az elit számára súlytalan.

Anonymus és a köznép dalai

Bármelyik Béla szolgálatában is állt irodalomtörténetünk e rejtélyes alakja, a kor, melyben élhetett, mindenképp a még egységes Római Katolikus Egyház kora, mely meghatározta az embereknek, hogy mit szabad és mit nem, hogy a legfőbb cél a paradicsomi élet elnyerése, hogy aki evilági javakra és túlzott gyönyörökre tör, az elkárhozik, hogy aki nem hisz Istenben, az pogány. A kereszténység felvétele az európaiság belépője volt, és ezzel együtt lemondás az eredeti, de pogány kultúráról. A szentelt víz azonban nem mossa le rögtön az évszázados hagyományt, ezért az egyház hathatósabb eszközökkel védte magát ellene, melyeknek fokozatai a következők:

- megsemmisítés
- elhomályosítás: a keresztény tematika, események, személyek stb. a pogány-népi fölé emelése s ezzel a pogány kultúra elfedése
- denaturáció: a pogány-népi témák jelentésének megváltoztatása kereszténnyel való behelyettesítés során.²¹

Magyarországon is sor került ezekre, és elmosódott az az ösköltészet, aminek a létezését csak utalásokból, itt-ott felbukkanó maradványokból tudjuk bizonyítani. Az államalapítás óta elnyomott ősi anyag a népe lett, azé a társadalmi rétegé, mely a világot továbbra is naivan szemlélte. Ami korábban az egész közösség tulajdona volt, az leszűkült és lealacsonyodott a nép tulajdonává, egy európai állam ugyanis nem illő, hogy barbár ostobaságokkal kérkedjen a XI-XIII. században. Ráadásul igazolni is kellett, hogy az egykor kalandozó magyaroknak közük van Európához és joguk az elfoglalt földhöz.

Anonymus *Gesta Hungarorum*a legkorábról ránk maradt történeti mű. Mint minden történetíró, ő is kétféle elvárásnak tett eleget: egyfelől az ország szűkebb rétegének, a „születőben lévő oligarchiának”²², másfelől a keresztény Európának. Munkájában a honfoglalás és a kalandozások időszaka áll a középpontban, az események szereplői közül pedig Álmos és Árpád alakja emelkedik ki. Anonymust már olyan történetíróként tartja számon az irodalomtörténet, aki elsősorban írott forrásokból dolgozik, s nem a közszájon forgó, emlékezetben élő

mondákból és saját tapasztalataiból merít²³. Az *Előbeszéd*ben külön is említi Dares Phrygius trójai történetét, ezen túl azonban szó szerinti átvételek arról árulkodnak, hogy a gesta megírásához biztosan felhasználta a Nagy Sándor-történetet, Regino évkönyvét (főleg a kalandozások időszakának leírásakor) és Szkítia leírásához Justinus munkáját is²⁴. Ám a szóbeli hagyományt sem kerülhette meg, mégha az *Előbeszéd*ben ez nem is derül ki: „Tehát legjobbnak tartottam, hogy igazán és egyszerűen írjam meg Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztek hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.”²⁵

Anonymus itt egyértelműen elhatárolja magát a népitől mint kétes forrástól egyfelől azzal a kijelentéssel, hogy az „nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna” (17), másfelől azzal, hogy a történeti művek világos értelmezésében jobban bízunk, és természetesen az elhatárolódás jelei azok a jelzők is, melyekkel a regösök és parasztek tudását illeti (hamis mese, csacsogó ének). Ehhez hasonló kifejezésekkel más történetírók is éltek²⁶. A párhuzamos helyeket általában Anonymus közvetlen forrásaiként jelölték meg, ám feltűnően sok az ilyen párhuzamos hely, s ez inkább „arra enged következtetni, hogy hagyományos hozzáállással, konvencionális szóhasználat különböző megjelenéseivel van dolgunk”²⁷, s nem az Anonymus által felhasznált történeti munkákkal. Jankovits László sorra vette ezeket a toposzá vált történetírói fordulatokat, külön a köznép dalaira, s külön a történetírói módszerre vonatkozókat; utóbbiból kettőt emelek ki.

Anonymus „igazán és egyszerűen” (17), a „történeti művek világos értelmezése”-vel (17) kívánja feladatát teljesíteni. Igazság (valószerűség), egyszerűség (rövidség) és világosság – ezek a fogalmak egybeesnek azzal a három tulajdonsággal, mely a jó elbeszélésnek – a klasszikus retorika szabályai szerint – az ismérvek²⁸. Jankovits ennek alapján azt feltételezi, hogy az „anonymusi vere, simpliciter, aperte hármassága annak a történetírói módszernek a jegyében született, amely a 12. században virágzott (...), és amelynek háttérében a mesterei által – talán Franciaországban – tanított Cicero-kommentárok állnak”²⁹. Anonymus említi, hogy a történeti munkák mellett még más írásokat is felhasznált műve megírásához (de certa scripturarum explanatione), ám a különböző fordításokból nem derül ki pontosan, milyen iratokra gondolhatott. „A zsidó történetet a magyarra vonatkozó Anonymus (...) a Szentírás helyes magyarátát párosította a történeti források világos tolmácsolásával”³⁰ – írja Jankovits, vagyis a scripturarum a Bibliára vonatkozik. Tanulmánya végén a következőképp összegzi: „A Szentírás és a retorikai tudatosságon egyaránt alapuló, korszerű történeti módszeréből származnak azok a szempontok, amelyek alapján (P. mester – beemelés tőlem) elveti a jokulátorok és a köznép alkotásait”³¹. Vagyis Anonymus, egyetemen szerzett műveltsége miatt más igények szerint valósítja meg a múlt átörökítését, mint ahogy azt a regösök és parasztek teszik. Más is van azonban, ami miatt a névtelen szerző nem vállalhatja fel forrásként a köznép dalait, ez azonban már nem az *Előbeszéd*ben, hanem a *Gesta* elbeszélő fejezeteiben jut kifejezésre.

A *Gesta Hungarorum*ból valójában nemcsak az derül ki, hogy a történetíró hogyan viszonyul saját korának népi kultúrájához, hisz nála a népi a régít, a pogány múltat is jelenti, sőt legtöbbször ezt jelenti. A pogány múlt európai szemmel nézve a magyarok sötét, barbár korszaka, melyben dicséretre méltó nem sok akad. Letagadni azonban nem lehet, s nem is érdemes, ha a magyar nemesi családok eredetét akarja „felkutatni”, vagy inkább kitalálni a szerző. Anonymusnak óvatosan kellett kezelnie a múltat, hogy mindkét elvárásnak egyszerre tegyen

eleget: túl nagy rokonszenvet nem tanúsíthatott az Európának oly sok szenvedést okozó pogány magyarok iránt, viszont elítélnie sem volt szabad őket, a nemesi családok nagy elődeit. Az egyensúly megtartása érdekében tartózkodik a népi – régi, pogány, és annak örökösei, a középkor népe – egyoldalú értékelésétől. Három féle viszonyulási mód váltakozik a történetmondás során eltérő gyakorisággal: 1. A pogány múlt leépítése; 2. A pogány múlt megszépítése, magyarázkodás; 3. A pogány múltat őrző népi vállalása.

1. A pogány múlt leépítése

A következő fejezetek tartoznak ide: 3. *Álmos, az első vezér*; 14. *Árpád vezér*; 55. *Lél és Bulcsú halála*. Mind kivétel nélkül olyan mondai anyagot dolgoz át a keresztény ízlésnek megfelelően, melynek eredetijében a pogány szellem feltűnően kidomborodik. Ezek *Emese álma*, *A fehér ló mondája* és *Lehel kürtje* címmel váltak igen közismertté.

Emese álma Álmos vezér születését hozza hírül az asszonynek a következőképp: „álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el” (21). A Bibliából ismert az efféle álomlátás³² a születendő gyermekről; az álom a keresztény vallásban nagyon gyakran az isteni kinyilatkoztatás eszköze volt. Anonymus sokat finomított a pogány történeten már azzal, hogy álommal változtatta a magyarok totemállattól való származását, a bibliai köntös és az Álmos név magyarázata (latinul szentet jelent) azonban rafináltan a zsidó néphez hasonló kiválasztottság-tudattal ajándékozta meg a magyarokat.

A fehér ló mondája Anonymusnál alaposan megcsonkul. Györffi György ezt a népi egyértelmű elutasításával magyarázta: „Amilyen megbecsüléssel volt az antik s nyugati historiographusok iránt, olyan lenézéssel nyilatkozott a parasztok hamis meséiről és a regösök csacska énekeiről, bár hivatkozik is rájuk. Úgy látszik, hogy ezekkel azonos értékűnek tekintette a magyar mondákat őrző ősgestát, a *Gesta Ungarorum*ot. (...) Hogy milyen kevésre becsülte Anonymus ennek elbeszéléseit, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a magyar honfoglalás ebben megőrzött naív mondáját, Pannónia megvásárlását Szvatopluk vezértől egy fehér ló, nyereg és fék árán, elhagyta, és csak elemeit dolgozta be epizódjainak színesítésére.³³” – A névtelen mester időben túlságosan távol esik tőlünk ahhoz, hogy a népihez való viszonyát óvatos árnyalás nélkül, ilyen merészen megállapíthattánánk, mellesleg a Gestában Anonymus nem egy megnyilatkozása is ellentmond ennek. Király György ezzel kapcsolatos fejtegetései szerint a pogány csellemel szerzett hazai története (melyet a *Képes Krónika* érintetlenül megőrzött) a *Gesta Hungarorum*ban egyszerűen feleslegessé vált, hiszen nem mutatott volna jól a magyarok Pannóniához való jogát egy pogány csellemel bizonygatni, ezért Anonymus ennél elfogadhatóbbat eszelt ki: Pannónia előbb Attila földje volt, mely a hun fejedelem későbbi leszármazottait érthető módon jogosan megilleti.³⁴ Horváth János is hasonlóan vélekedik erről: „Emese álma: genealogiai, a fehérló: a honfoglalás jogcímét igazoló monda (...). Eredeti mivoltukban nem fértek volna össze Álmosnak és Árpádnak Attilától való származtatásával, illetőleg a honfoglalásnak e leszármazásból eredeztetett jogcímével.³⁵” Hová tűnik a kulacs víz, a marék föld és fű, s a cserébe adott fehér ló díszes nyereggel és fékkel? Zalán vezér „nevetni való tréfaképpen” (35) teljesíti Árpád kérését, s örömmel fogadja érte a fehér lovat tizenegy másikkal együtt, s ehhez még a tevéket, kun fiúkat, egyes orosz lányokat, hölgymenyétprémet, nyersbört és aranyos köntöst, melyekből – mindből! – szintén tizenkettő van.

Lél és Bulcsú halála szintén hiányosan szerepel a gestában, a monda teljesen lecsupaszítva olvasható: Lehelnek még kürtje sincs! „De végül is a bajorok és alemannok csalárdsága miatt Lél meg Bulcsú fogságba estek, s az Inn folyó mellett akasztófán végezték életüket.” (69) Ennyit ír róluk, s teljesen érthető, hogy

nem büszkélkedik sem Lél kürtjével, mellyel „oly erővel sújtotta főbe a császárt, hogy arra az egy csapásra szörnyethalt³⁶”, sem a pogányok túlvilági törvényeivel („Te előttem fogsz menni, és engem szolgálsz majd a másvilágon³⁷”). Ehelyett P. mester inkább a két híres vitéz halála miatti nemes bosszút részletezi, mely valamelyest kárpótlásul szolgálhat az elhallgatott mondáért: „Mint sebzett oroszlanok, úgy rohantak ordítva a fegyverek közé, és az ellenséget szörnyű nagy öldökléssel terítették le. És noha le voltak győzve, mégis legyőzőiket erősebben, dadalmasabban győzték le” (69).

2. A pogány múlt megszépítése

Erre nagy szükség volt, mert a magyarok neve – a hunokéval összefonódva – rossz emlékeket ébresztett a nyugati államokban. A pogány múlt megszépítésének igyekezete és a régi magyarok néha meglepően nemes erkölcsének bizonyágai teljesen átszövik a gestát, ezért példaként csak néhányat említek: 1. *Szcítia*; 7. *Kiköltözésük*; 44. *A Duna szigete*.

Az első fejezetben így mutatja be a magyarokat: „A szittyák valaha igen bölcsék és szelídek voltak, földet nem műveltek, és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő közöttük. (...) Arany, ezüst, gyöngy: annyi volt az nekik, mint a kavics, mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. Nem kívánták a másét, minthogy mindnyájan gazdagok voltak (...). Nem paráználkodtak, hanem mindenkinek csupán csak egy felesége volt. Ámde utóbb a szóban lévő nemzet a háborúskodásba belefáradva, olyan kegyetlenné fajult, hogy – némely történetíró szerint – haragjában emberhúst evett, meg emberek véréit itta. Hogy kemény egy nemzet volt, hitem szerint azt ma is megismerhetik ivadékaikról” (19-20). Anonymus nagyon ügyel arra, hogy a pogány magyarokat, függetlenül attól, hogy még nem sajátíthatták el a keresztény tanításokat, a Tízparancsolat alapján ne lehessen túl gyakran perbe fogni. Szelídek és bölcsék voltak, tisztelték a magántulajdont, nem paráználkodtak – mindezek fontos tulajdonságai a keresztény embernek. De súlyos bűnbe is estek („némely történetíró szerint” – vagyis ha nem állítja ezt mind egybehangzóan, akkor akár kétségbe is vonható), emberhúst és vért fogyasztottak haragjukban! A gestairó buzgón enyhíteni próbál minden vétken, magyarázatot fűz, mentséget keres, a kannibalizmus barbárságából azonban nehéz erényt faragni, s ez nem is sikerül azzal, hogy a „magyar a jég hátán is megél”. Szerencsésebbek a fejezetben a következő sorok: „Semmijük sem lehetett a világon, amit ne tettek volna kockára, ha sérelem esett rajtuk. S amikor a győzelem az övék lett, éppenséggel nem törték magukat a zsákmány után, mint utódaik közül a mostaniak, hanem csak a dicsőséget keresték ezen az úton.” (20) Zsákmány és dicsőség: az első az anyagi, a második a szellemi javak közé tartozik, s hogy a magyarok ez utóbbit többre értékelték, az őket magukat is magasabbra emeli. Mellesleg ez azzal a keresztény tanítással is egybecseng, nyilván nem véletlenül, hogy ne a földi kincseket gyűjtögessük értelmetlen mohósággal, hanem a szellemieket, hogy méltók lehessünk a paradicsomi életre. Úgy látszik, a magyarok térítő papok nélkül is birtokában voltak ennek az erénynek.

A 44. részben a kalandozások szükségességét magyarázza a történetíró, ami Európa számára a legnagyobb sérelem volt: „Hiszen a magyarok lelke abban az időben semmi mást sem áhított, csak földeket foglalni, népeket hódítani és hadimunkát végezni. Tudniillik a magyarok akkor úgy örültek az embervér kiontásának, mint a nadály, s bizony, bizony, ha nem így tettek volna, nem hagytak volna annyi jó földet utódaikra.” (59)

3. A pogány múltat őrző népi vállalása

Ez a legkritikább esetben fordul elő, összesen két fejezet tartozik ide: 25. *Tétény okossága*; 42. *Bolgárország vezérének követői*. Mindkét fejezetben Anonymus a regösök énekeire hivatkozik, hogy saját állítását megtámogassa. A 25. fejezetben még – latinra fordítva – idéz is az egyik regös énekből: „Maguknak ők mind helyet szereztek, és hozzá még jó nevet is nyertek.³⁸” (42) E sorokat így ve-

zeti be: „mint ahogy regöseink mondják” (42). Azért érzem fontosnak ezt a birtokos személyjellel ellátott szóalakat (a latin szövegben megvan az ennek megfelelő birtokos névmás), mert bár csak ebben az egy esetben fordul elő, mégis: ezzel felvállalja a népit, a pogány költészet örökösait, s még a negatív epiteton *constans* is elmarad a regös mellől, amit már nem felejt el rögtön a szövegbe illeszteni, amikor a 42. részben nyíltan megdicséri őket, amiért őrzik a régen történt dolgokat: „Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztek hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni.” (55)

Ezek az apróságok annak bizonyítékai tehát, hogy Anonymus nem utasítja el egyértelműen a népit. Igenis lát benne értékelhető: a múltat őrző dalok jól jönnek a történetírónak, de az elődeire büszke magyarnak is. Feltűnő azonban, ahogy a népi kedvező megítélése után gyorsan „kijózanodik”, s mintha érvénytelené akarná tenni korábbi állítását egy kézlegyintéssel, így szólítja fel önmagát: „De elég ebből!” Ez az önfelszólítás sokszor előfordul máshogy is (pl. De erről ne többet!; De már elég is ebből!), s célja mindenképp az lehet ezzel, hogy megóvja művét az üres fecsegéstől, felesleges szócsépléstől, amit általában a regösök számlájára írnak.

Anonymusnál eddig kétféle népfogalomról esett szó: az egyik az, ami a pogánysággal egyenlő, a másik pedig az, amit Anonymus annak tekint a saját korában: a hamis mesék parasztjai, a fecsegő regösök és hallgatóságuk tartozik ide elsősorban. Van azonban egy harmadik nép is: a népi hagyományt, vagy annak legalábbis egy részét kritika nélkül elfogadók és átörökítők csoportja. Hol érhető ez tetten?

A 42. részben a gestairó meglehetősen szűkszavúan megemlíti a Botondmondát is: „Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstancinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly aranykapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a történetíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztek hamis meséiből hallottam, azért jeles művembe nem akartam beleírni.” (56) Csóka J. Lajos biztosra veszi, hogy „a történeti érdeklődésű és élénk képzelő tehetséggel megáldott Anonymus gyermek- és ifjúkora óta örömmel hallgatta az egyszerű nép meséit és mondáit, melyek egyes helyekhez és személyekhez fűződtek s élvezte a vándor énekmondók, a regösök vagy igricek hősi énekeit”, ennek ellenére azonban „aránylag egészséges kritikai érzékkel rendelkezett. Ez látszik abból, hogy nem szőtte előadásába Lél kürtje mondáját s nem adott hitelt a bizánci érckapu behasításáról szóló elbeszélésnek sem. Az írott források alapján dolgozó öntudatos litterator igyekezett megrostálni 'a parasztek hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből' származó történeteket³⁹”. – Csóka Lajos állítását nem érzem meggyőzőnek. Ha valaki minden körülmény (pl. műveltség, hivatal) ellenére gyerekkora óta (vagyis még mindig, a gesta megírásakor is!) szívesen hallgatja a köznép dalait, lehetetlen, hogy ilyen szigorúsággal szelektálja és „fertőtlenítse” az ösköltészeti hagyományt. Pais Dezső erről így vélekedik: „nem akarta, és ... mégis beleírta. Nem tudott a monda varázsának ellenállni.”⁴⁰ Itt nem feltétlen a monda varázsáról lehet szó, hanem inkább egyfajta kompromisszumról. Kifogásolja a Botond-történetet hitelesnek mondható forrás híján, mégis beemeli munkájába, s nem is tehet mást, mert Botond a magyar mondavilág egyik legkedveltebb alakja volt, egy olyan népszerű hős, „kinek minden fontosabb haditénykedésben szerepet kellett játszania, s aki nélkül a nép rendes hősi éneket el sem képzelhetett”⁴¹. S népen most nemcsak a regösöket és naiv hallgatóságukat kell érteni, hanem Anonymus megcélzott közönségét is. Ők is ugyanolyan naivan hallgatták lakomáikon az énekmondók pogány elődeikről szóló dalait, mint az egyszerű nép. Vagyis ez egy olyan műfaj volt, melyet külön-

böző okok és érdekek miatt a középkori magyar társadalomban kevesen illettek kritikával, a kevesek közé pl. a történetíró tartozott.

Összefoglalva azt mondhatjuk: Anonymus egy olyan középkori embernek tűnik, akit műveltsége elhatárol a népitől, ezért nem tud közösködni velük, s aki ha még becsüli is valamire a nép tudását, vallomást nem tehet róla, mert nem fér bele történetírói koncepciójába. Minthogy azonban műve nemcsak Európának készült, hanem a hatalommal bíró nemesek számára is - akiknek igényeik nemigen ütöttek el a csacsogó énekektől - ezért egy olyan pogány történelmet kellett megalkotnia, melyet büszkén lehetett vállalni még Európa előtt is.

JEGYZETEK

¹ KIRÁLY György, *A filológus kalandozásai*, vál., kiad., utószó KENYERES Ágnes, Bp., 1980, 12.

² A. Ja. GUREVICS, *A középkori népi kultúra*, Gondolat, Bp., 1987, 10.

³ Uo.

⁴ STOLL Béla, *Közösségi költészet – népköltészet (A XVII. századi kézíratos szerelmi líra)*, Itk., 1963., 167. ; KATONA Imre, *A folklór általános jellemzői = A magyar folklór*, szerk. VOIGT Vilmos, Osiris, Bp., 1998.

⁵ ARANY János, *Naiv eposzunk = AJÖM/X*, Bp., 1962, 269.

⁶ KIRÁLY, *i. m.*, 1980, 32.

⁷ Uo.

⁸ GUREVICS, *i. m.*, 15.

⁹ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei: Szent Istvántól Mohácsig*, Magyar Szemle Társ., 1931, 12.

¹⁰ R. VÁRKONYI Ágnes, *Népi kultúra – elit kultúra*, Itk. 1992, 528.

¹¹ VÁRKONYI R., *i. m.*, 529.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Akad. K., Bp., 1978, 7.

¹⁶ HORVÁTH, *i. m.*, 8.

¹⁷ GUREVICS, *i. m.*, 25.

¹⁸ MILBACHER Róbert, „...Földben állasz mély gyököddel...” (*A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs módszere és póriás hagyományának vázlatja*), Osiris, Bp., 2000, 29.

¹⁹ MILBACHER, *i. m.*, 30.

²⁰ STOLL, *i. m.*, 174.

²¹ Jacques LE GOFF, *Pour un autre Moyen Age, temps, travail et culture en Occident* c. munkájára hivatkozik MILBACHER, *i. m.*, 30.

²² *A magyar irodalom története I.*, főszerk.: SÖTÉR István, szerk.: KLANICZAY Tibor, Akad. K., Bp., 1964., 82.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ ANONYMUS, *Gesta Hungarorum*, ford. PAIS Dezső = *Magyar krónikák és legendák*, vál., előszó, jegyzetek GÁBOR Csilla, Polis K., Kolozsvár, 1996, 17. (A Gestából vett idézetekre a továbbiakban csak a mellékletet írt oldalszámmal hivatkozom.)

²⁶ *A magyar irodalom története*, JANKOVITS László, *P. mester, a hazugok, a fecsegők és az álmodozók*, Itk., 1998.

²⁷ JANKOVITS, *i. m.*, 2.

²⁸ Uo.

²⁹ JANKOVITS, *i. m.*, 8.

³⁰ Uo., 7.

³¹ Uo., 8.

³² Csak egy példa: Jézus születéséről, fogantatásának történetéről József is álmában értesül.

³³ GYÖRFFI György, *Anonymus: Rejtély avagy történeti forrás*, Bp., 1988., 35.

³⁴ Király, *i. m.*, 91-92.

³⁵ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, 39.

³⁶ *Képes krónika*, ford. GERÉB László, bev. KARDOS Tibor, Szépirodalmi K., Bp., 1978., 69.

³⁷ Uo.

³⁸ Csóka Lajos Anonymust egy olyan bencés szerzetesnek tartja, „aki a szentírást nemcsak növendék-korában tanulta, hanem később is folyton olvasta s mint a klerikusok magistere éveken, talán évtizedeken keresztül tanította is. Így történhetett, hogy a szentírás frazeológiáját és gondolatvilágát annyira magáévá tette, hogy annak egyes szavai, kifejezései, stilisztikai alakzatai szinte önkéntelenül futottak

---

tolla alá”. Éppen ezért Csóka ennek a szövegrésznek nem tulajdonít nagy jelentőséget, mert „még ennek a megszóvegezésnek is megtalálható bizonyos szentírási és bencés reminiscenciája”. – Hogy ez valóban egy regös-ének részlete-e vagy sem, az dolgozatom szempontjából nem fontos. A lényeg az, hogy Anonymus annak tartja, művébe egy regös-ének részleteként kívánta beemelni. CSÓKA J. Lajos, *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV. században*, Bp., 1953., 500-501.

³⁹ CSÓKA J. Lajos, i. m., 509.

⁴⁰ PAIS Dezső, *Árpád- és Anjou-kori mulattatóink* (= *Szakaszok egy tanulmányból*, Bp., 1953.) c. munkájából idéz JANKOVITS László, i. m., 3.

⁴¹ KIRÁLY, i. m, 98.